

SIYASİ LİDER OLARAK ATATÜRK

Prof. Dr. ERGUN ÖZBUDUN

Siyaset, devletleri daha genel olarak insan topluluklarını yönetme bilimi veya sanatı olarak tanımlanabilir. Bu tanım, siyasetin iki yönünü yansıtmaktadır. Bir yönüyle siyaset, siyasal olaylar arasındaki veya siyasal olaylarla diğer sosyal olaylar arasındaki düzenli nedensellik ilişkilerini inceleyen bir bilimdir. Bu anlamda siyaset biliminden veya siyasal bilimden söz edilmekte, günümüzde bu bilim dalı hemen her ülkede üniversitelerde okutulmaktadır. Ancak ünlü Fransız siyasal bilimcisi Maurice Duverger'nin de belirttiği gibi, siyasetin bir de sanat ve faaliyet yönü vardır. Siyasetin bilimsel yönü, onun "sanat ve faaliyet" niteliğinde olan, "ölçülemeyen, sezgiye dayanan ve rasyonel olmayan sektörüne göre çok daha küçüktür".¹

Siyasal liderlik, elbette siyasal bilim araştırmalarına konu olmakla beraber, siyasetin sanat yönünün çok daha ağır bastığı bir alandır. Başarılı bir siyasal liderin, siyasetin bilimsel verileri hakkında şüphesiz yeterli bilgi sahibi olması gerekir. Ancak bunun ötesinde siyasal liderlik olgusu oluşturan unsurlar, sezgi, kavrayış yeteneği, uzağı görme gücü, hesaphlık, zamanlama, kararlılık, kütlelerle iletişim gibi, siyasetin bilim yönünden çok, sanat yönüne ilişkin unsurlarıdır.

Bu makalemizde Atatürk'ün siyasal liderliğinin başlıca özelliklerini, onun siyaset hakkındaki temel görüş ve düşüncelerini ortaya koymaya çalışacağız.

ATATÜRK'ÜN SIYASİ LİDERLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

1. Ana İlkelerde Tâvizsizlik-Uygulamada Tedriclilik

Atatürk'ün liderlik stratejisinin en belirgin özelliklerinden biri, ana ilkelerini, temel hedeflerini başlangıçtan itibaren açıklık ve tutarlılıkla ortaya koyması, bunlardan hiçbir zaman ve hiçbir nedenle sapmaması, tâviz vermemesidir. Bu temel hedefler arasında tam ba-

¹ Maurice Duverger, *Politikaya Giriş* (İstanbul, 1964: Varlık Yayınevi), s. 9.

ğimsizlik ve millî egemenlik ilkeleri en büyük yeri işgal etmektedir. Bunlara, Türkiye'nin çağdaşlaşması (modernleşmesi) olarak adlandırabileceğimiz üçüncü bir temel hedefi de ekleyebiliriz. Bu temel hedeflere götürecek yolların, yöntemlerin seçiminde ise Atatürk, dikkatli, ihtiyatlı ve hesaplıdır. Yanlış bir adımla ana hedefi tehlikeye sokmaktan özenle kaçınır. Ona göre, *“bir işi zamansız yapmak, o işi başarısızlığa uğratmak olur. Herşey sırasında ve zamanında yapılmalıdır”*.² Atatürk'ün siyasal liderliğinin bu temel özelliğini en iyi onun kendi ifadelerinde görebiliriz. Atatürk, *Nutuk*'ta, Millî Mücadelenin ilk günlerinde millet ve ordunun “padişah ve halifenin hiyanetinden haberdar” olmadığını, aksine “o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve geleneksel bağlarla uysal ve sadık” olduğunu, “halife ve padişahsız kurtuluşun mânasını anlamak istidadında” bulunmadığını söylemektedir. Oysa, kendisinin “daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğü” ve “Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığı” karar, “millî egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak”tır. Bu kararın uygulanması nasıl sağlanacaktır?

“Verdiğimiz kararın uygulanmasını sağlamak için henüz milletin alışık olmadığı meselelere temas etmek lâzım geliyordu. Umumca söz konusu olmasında büyük mahzurlar olacağı düşünülen hususların söz konusu edilmesinde kesin zaruret bulunuyordu. Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu... Bu mühim kararın bütün gerek ve zaruretlerini ilk gününde açıklamak ve ifade etmek, elbette yerinde olmazdı. Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakalar ve olaylardan yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim böyle olmuştur. Ancak dokuz yılda yaptıklarımız bir mantık dizisiyle düşünülürse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel yönün, ilk kararın çizdiği çizgiden ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır... Millî mücadelenin... millî irade yönetiminin bütün esas ve şekillerini gerçekleştirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihtir akışı. Bu kaçınılmaz tarihtir akışı ilk anda ben de gördüm ve hissettim. Fakat nihayete kadar devam eden bu hislerimizi ilk anda tam olarak açıklamadık ve ifade etmedik. Gelecek ihtimaller üzerinde fazla konuşmak, giriştiğimiz

² Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri* (Ankara, 1984: Turhan Kitabevi), s. 45.

gerçek ve maddî mücadeleye hayal niteliği verebilirdi; dış tehlikenin yakın tesirleri karşısında etkilenenler arasında, geleneklerine, düşünme yeteneklerine ve ruhsal durumlarına uymayan muhtemel değişikliklerden ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Başarı için pratik ve sağlam yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı. Milletın gelişmesi ve yükselmesi için selâmet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim... Diyebilirim ki, ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme istidadını bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş, bütün toplumumuza uygulamak zorundaydım.”³

Aynı şekilde Atatürk, daha sonraki yıllarda gerçekleştirilmiş bazı önemli inkılâpların 1923 Halk Fırkası Programına konulmamış olmasını şöyle açıklamaktadır: “Bununla birlikte, programa ithal edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Meselâ, cumhuriyetin ilânı, hilâfetin ilgası, Şer’iye vekâletinin lağvı, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi ... Bu meseleleri programa ithal ederek, vaktinden evvel, cahil ve gericilerin bütün milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bu meselelerin, uygun zaman gelince çözülebileceğinden ve milletin sonunda memnun olacağından kesinlikle emin idim”.⁴

Böylece, ana hedeflerini tehlikeye sokmamak için, zaman zaman tedricî ve ihtiyatlı bir tutumu tercih eden Atatürk, gerçekleştirmek istediği hamlelerin ortamını hazır gördüğü anda, muhaliflerine güçlerini toplama fırsatını vermeden, son derece süratli ve kararlı hareket etmiştir. Saltanatın ilgasında, Cumhuriyetin ilânında, halifelîğın kaldırılmasında hep böyle olmuştur.

Atatürk’ün siyasî liderliğinin bu özelliğine Amerikalı siyaset bilimcisi Dankwart A. Rustow da değinmektedir.⁵ Bu yazara göre, Millî mücadele yıllarında Atatürk, bir yandan Anadolu’da millî direniş hareketine bir halk temeli yaratmaya çalışırken öte yandan İstanbul hükümetiyle bağları mümkün olduğu süre koparmamaya

³ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, Cilt I (Ankara, 1981: Türk Tarih Kurumu Yayınları) (bundan sonraki atıflarda *Nutuk I* olarak kısaltılacaktır), s. 14-15, 18-23.

⁴ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, Cilt II (Ankara, 1984: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları) (bundan sonraki atıflarda *Nutuk II* olarak kısaltılacaktır), s. 956-57.

⁵ Dankwart A. Rustow, “Atatürk as an Institution-Builder,” Ali Kazancigil ve Ergun Özbudun, eds., *Atatürk: Founder of a Modern State* (London, 1981: C. Hurst), s. 70-71.

özen göstermiştir. Kurduğu yeni müesseselerin yeniliğini gözden saklama konusundaki ustalığı, hem onun Anadolu'daki desteğini güçlendirmiş, hem İstanbul'la ortaya çıkması mukadder olan kopmayı geciktirmiştir. Buna örnek olarak, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde oluşan temsil kurulları için "geçici hükümet" deyiminin değil, çok daha mütevazı gibi görünen "heyet-i temsiliye" ve "merci-i muhaber-berat" (haberleşme merkezi) deyimlerinin kullanılması;⁶ Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi için "meclis-i müessesan" (kurucu meclis) deyimi yerine "salâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis" (olağanüstü yetkili bir meclis) deyiminin tercih edilmiş bulunması⁷ gösterilebilir. Başka bir örnek, özellikle Millî Mücadelenin kritik ilk aylarında padişahla hükümetin birbirinden açıkça ayrı tutulması ve Damat Ferit hükümeti en ağır şekilde eleştirilirken, padişahın bu eleştirilerin dışında tutularak kendisi hakkında saygılı bir dil kullanılmasına özen gösterilmesidir. Meselâ Sivas Kongresi Genel Kurulunun Sadrâzam Ferit Paşa'ya gönderdiği 11/12.9.1919 tarihli telgrafta şöyle denmektedir: "*Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını payimal ve zat-ı hazret-i padişahının şeref ve hâsiyet-i mülkânelerini ihlâl ile teşebbüsât ve harekât-ı gafildneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple hal ve istirhamlarını ancak zât-ı hümayuna arz etmek ıztırarındadır. Heyetiniz gayrimeşru harekâtının netayic-i vahimesinden korkarak millet ile padişah arasında hail oluyor.*"⁸

Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra bile, uzunca bir süre padişah ve padişahlık kurumu hakkında ihtiyatlı bir tutum izlenmeye devam edilmiştir. Millî Mücadele döneminin önemli anayasal belgelerinden biri olan 5.9.1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu (m. 1) Büyük Millet Meclisinin gayesini "Hilâfet ve Saltanatın, Vatan ve Milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret" olarak tarif etmiş ve Meclisin, bu gayenin gerçekleşmesine kadar "müstemirren" (aralıksız olarak) toplanacağını belirtmiştir. Büyük Millet Meclisininin 21 Kasım 1920 tarihinde yayınladığı halkçılık beyannamesinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî hudutlar dahilinde hayat ve istiklâlini temin ve hilâfet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle te-

⁶ *Nutuk I*, s. 194-95.

⁷ *A.g.e.*, s. 562-63.

⁸ *A.g.e.*, s. 188-89.

şekkül etmiştir” denilmektedir.⁹ 1921 Anayasası üzerindeki Meclis görüşmeleri sırasında birçok milletvekilleri, hattâ Hukuk-u Esasiye Encümeni (Anayasa Komisyonu), mevcut durumun olağandışı ve dolayısıyla geçici olduğunu, padişahlık ve halifelik kurtulduğu zaman Meclisin “şekl-i tabii”sini alacağını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler karşısında Atatürk, 25 Eylül 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi gizli celsesinde, saltanatının geleceği hakkında şunları söyleme gereğini duymuştur:

*“Türk milletinin ve onun yegâne mümessili bulunan Meclis-i Âlinin vatan ve milletin istiklâlini, hayatını temin için çalışırken; hilâfet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması mahzurludur. Şimdilik, bunlardan hiç bahsetmemek menafi-i Âliye iktizasındadır. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha muhafaza-i merbutiyet ve sadakat edildiğini ifade ve teyit etmekse, bu zat haindir. Düşmanların, vatan ve milletin aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince millet, onun emirlerine mutavaat ederek düşman âmâlini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ü salâhiyetini kullanmaktan memnu olan zat, zaten padişah ve halife olamaz. O halde, onu hal’edip yerine derhal diğerini intihap ederiz demek istiyorsamız, buna da, bugünün vaziyet ve şeraiti müsait değildir. Çünkü hal’i lâzımgelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu keenlemyekûn addederek diğer birine biat edilmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan hukukundan feragat etmeyerek İstanbul’daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi muhafaza-i makam ve idame-i faaliyete devam edebileceğine nazaran, millet ve Meclis-i Âli, asıl maksadını unutup halifeler dâvasıyla mi uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Hulâsâ, bu mesele vâsi, nazik ve mühimdir. Halli, bugünün işlerinden değildir. Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir. Bugün vazedeceğimiz esasat-ı kanuniye, mevcudiyet ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisi’ni ve millî hükümeti takviyeye mâtuf mânâ ve salâhiyeti zâmin ve nâtik olmalıdır”.*¹⁰

Bu konuşmada bile Atatürk’ün, Vahdettin’in şahsı ile padişahlık kurumunu ayrı tuttuğu, Vahdettin’i hain ilân ederken, padişahlık kurumunun geleceği hakkında bir tutum açıklamamaya özen gösterdiği göze çarpmaktadır.

⁹ İsmail Arar, *Atatürk’ün Halkçılık Programı* (İstanbul, 1963: Baha Matbaası), s. 15.

¹⁰ *Nutuk II*, s. 754-61.

Görüşlerine yukarıda değindiğimiz Profesör Rustow, Atatürk'ün bazan da bu ihtiyatlı geciktirme taktiğinin tam tersi bir yöntem uyguladığını, yani önemli yenilikleri, artık geri dönülemez bir noktaya erişildikten sonra bir "olubitti" olarak sunduğunu ifade etmektedir. Saltanatın ilgası bunun güzel bir örneğidir. 1-2 Kasım 1922 tarihli Heyet-i Umumiye (Genel Kurul) kararı saltanatın ilgasını ilân ettiğinde, saltanat sosyolojik bir gerçeklik olarak çoktan tarihe karışmış sayılabilirdi. Aslında, Meclisin anılan kararında, saltanatın 16 Mart 1920'den itibaren kalkmış ilân edilmesini, sadece manevî anlam taşıyan bir jest değil, bu sosyolojik gerçeğin ifadesi olarak kabul etmek daha doğru olur. Sözü geçen karara göre, "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, hukuk-u hâkimiyet ve hükümrancesini mümessil-i hakikîsi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyet-i maneviyesinde gayrı kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimâle ve İrade-i Milliyeye istinat etmeyen hiç bir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle, Misak-ı Millî hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka şekli hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı, Hâkimiyet-i Şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekli hükümeti, 16 Mart 1336 (1920) dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir."¹¹

Cumhuriyetin ilânı da, aynı liderlik taktiğinin başka bir örneği sayılabilir. Cumhuriyetin ilânı ile ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmelerinde milletvekili Abdurrahman Şeref Bey'in çok güzel ifade ettiği gibi, "eşkâl-i hükümetin tâdâdına lüzum yok. Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir, dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin."¹² Gerçekten de Cumhuriyetin, millî egemenliği tek başına temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış tarihi olan 23 Nisan 1920'de gerçekleşmiş olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Her iki olayda da Atatürk, tipik bir sürat ve kararlılıkla hareket etmiş, muhalif güçlerin toparlanmasına imkân vermemiştir. Böylece, Rustow'un dediği gibi, "ilkın kamuflaj, sonra sürpriz taarruzu: askerî taktiklerin

¹¹ A. Şeref Gözübüyük ve Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri* (Ankara, 1957: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını), s. 91.

¹² *Nutuk II*, s. 1080-81.

bu şekilde siyaset alanına uyarlanması, Kemal'in keskin iktidar içgüdülerini kanıtlamaktadır. Teşkilâtlı muhalefetin onun radikal programını kolayca engelleyebilecek olduğu bir ortamda yaptığı konuşmalar, muhalefetin ilkin gereksiz, sonra da ümitsiz olduğu izlenimini yaratmıştır. Böylece o, daima olayların yönünü ve hızını tam bir kontrol altında tutmuştur.”¹³

2. Gerçekçilik:

Gerçekçilik, Atatürk'ün siyasî liderliğinin, ister iç politika ister dış politika alanında olsun, en belirgin özelliklerinden biridir. Gerçekçilik, amaçlarla araçlar arasında mâkul bir denge gözetmeyi, eldeki araçlarla gerçekleştirilmesine imkân olmayan hayalî hedefler peşinden koşmamayı gerektirir. Politika, çok yaygın bir tanıma göre “mümkün olanın sanatı” olduğuna göre, gerçekçiliğin bir siyasî liderde bulunması gerekli en önemli niteliklerden biri olduğu açıktır. Yerli ve yabancı çeşitli yazarlar, Atatürk'ün gerçekçiliği ile çağdaşı Enver Paşa'nın hayalciliğini ve maceracılığını karşılaştırmışlardır. Falih Rıfkı Atay'a göre, Mustafa Kemal'in Sakarya'da kazandığı neviden bir zaferden sonra Enver, zafer ve bağımsızlığı bir kenara itip, Suriye veya Makedonya'nın fethine girişir ve kazanılanların hepsini kaybedebilirdi.¹⁴ 1923'te Atatürk'le Ankara'da görüşen Amerikalı bir gazeteci de bu konuda şu gözlemlerde bulunuyordu: “Enver Paşa'nın başarısızlığı ile Kemal Paşa'nın başarısını karşılaştıracak olursanız, bunların strateji yönünden ne kadar farklı olduklarını görebilirsiniz. Enver, amacını gerçekleştirmek için doğru gider, bir duvara çarptığı zaman onu yıkmaya çalışırdı. Sonunda yenik düştü. Kemal ise, bir engelle karşılaştığı zaman, onu aşana kadar sabırla bekler; genellikle de amaçlarına ulaşır”.¹⁵

Atatürk, kurduğu rejimin gerçekçi temellerini 1923 yılındaki bir konuşmasında şöyle açıklamıştır: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükkümeti, millîdir; tamamıyla maddîdir; gerçekçidir. Kuruntuya dayanan ideal-ler arkasında, o ideallere ulaşmak için değil, fakat ulaştırmak hülyasıyla*

¹³ Rustow, a.g.e., s. 71.

¹⁴ Dankwart A. Rustow, “Devlet Kurucusu Olarak Atatürk”, *Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan* (Ankara, 1969: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını), s. 588.

¹⁵ Isaac F. Marcossou, “Türkiye'nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk'le Görüşmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt I, Sayı 1 (Kasım 1984), s. 190.

milleti kayalara çarparak bataklıklara batırarak en nihayet kurban ederek mahvetmek gibi cinayetten kaçınan bir hükümettir.”¹⁶ Gene aynı yönde olarak, 1 Aralık 1921 tarihli önemli bir Meclis konuşmasında Atatürk, şunları söylemektedir: “Büyük hayaller peşinden koşan, yapamaya-
cağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz... Büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine çektik. Biz Panislâmizm yapmadık. Belki ‘yapıyoruz, yapacağız’ dedik. Düşmanlar da ‘yaptırmamak için bir an evvel öldürelim’ dediler. Panturanizm yapmadık. ‘Yaparız, yapıyoruz’ dedik, ‘yapacağız’ dedik ve yine ‘öldürelim’ dediler. Bütün dâva bundan ibarettir... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskıları arttırmaktan ise, tabii duruma, meşru duruma dönelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh Efendiler, biz hayat ve istiklâl isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı esirgmeden veririz.”¹⁷

Atatürk, *Nutuk*'ta da aynı konuda şunları söylemektedir:

“Çeşitli milletleri, ortak ve genel bir unvan altında toplamak ve bu çeşitli unsur kütlelerini aynı hukuk ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasî görüştür. Fakat aldatıcıdır. Hattâ, hiçbir hudut tanımayarak, dünyada mevcut bütün Türkleri dahi bir devlet halinde birleştirmek, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir hedeftir. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı hâdiselerle ortaya koyduğu bir hakikattir. Panislâmizm... panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı tatbik sahası yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün beşeriyete şâmil, cihangirane devlet teşkili hürslarının sonuçları da tarihte bellidir. İstilâcı olmak hevesleri, konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü özel duygu ve bağlarını unutturup onları kardeşlik ve tam eşitlik içerisinde birleştirerek, insanî bir devlet kurmak nazariyesi de kendine mahsus şartlara bağlıdır. Bizim açıklık ve tatbik kabiliyeti gördüğümüz siyasî program, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve asırların dimağlarda ve karakterlerde biriktirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir... Millî siyaset dediğim zaman,

¹⁶ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Cilt II (Ankara, 1959: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları) (bundan sonraki atıflarda *SD II* olarak kısaltılacaktır), s. 57.

¹⁷ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Cilt I (Ankara, 1961: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları) (bundan sonraki atıflarda *SD I* olarak kısaltılacaktır), s. 201.

kasdettiğim mânâ ve anlaşılması gereken şey, şudur: Millî hudutlarımız içinde, herşeyden evvel kendi kuvvetimize dayanmak suretiyle varlığımızı koruyarak millet ve memleketin hakikî saadet ve bayındırlığına çalışmak . . . Genel olarak sonsuz emeller peşinde milleti uğraştırıp zarara sokmamak . . . Medenî dünyadan, medenî ve insanca muamele ve karşılıklı dostluk beklemektir.”¹⁸

Atatürk'ün, Büyük Millet Meclisinin açıldığı günün ertesinde, 24 Nisan 1920 tarihli gizli celsede yaptığı konuşma da, onun bu tutumuna iyi bir örnektir. Atatürk, bu konuşmasında “*mesaimize saha olan muntakanın hududunu işaret etmiştim. O hudut hudud-u millîmizdir . . . Hakikatte bütün gayemiz, bu hudud-u millî içindeki milletimizin rahatını, refahını ve bu hudud-u millî ile belirlenmiş vatanımızın bütünlüğünü korumaktan ibarettir. Turanizm politikasını kendi arzumuzla takip etmek istemedik. Çünkü maddî manevî bütün kuvvet ve kudretimizi belirli olan vatanımız içinde ortaya koymayı arzu ettik. Hududun dışında dağınk bir surette zayıf düşmekten kaçındık*” dedikten sonra, Suriye'nin durumuna değinerek, Suriyelilerin İtilâf devletlerinin tutumundan hayal kırıklığına kapıldıklarını, bu yüzden Emir Faysal'ın özel temsilcilerini Türkiye'ye göndererek bizimle temas aradığını anlatmakta ve şöyle devam etmektedir: “*Her halde Suriyeliler herhangi bir yabancı devlet ile münasebetinin kendileri için sonuçta esaret olacağına kani oldular. Bundan dolayı bize teveccüh ettiler. Bizim buna karşılık gösterdiğimiz şekil şundan ibaret idi. Dedik ki, artık hudud-u millîmiz içinde bulunan insan kaynaklarını ve genel menfaatleri hududumuzun dışında israf etmek istemeyiz. Fakat birlik, kuvvet teşkil edeceğinden bütün İslâm âleminin manen olduğu gibi maddeten de müttefik ve birlik olmasını şüphe yok ki büyük memnuniyetle karşılarız ve bunun içindir ki bizim kendi hududumuz dahilinde müstakil olduğumuz gibi, Suriyeliler de hududu dahilinde ve hâkimiyet-i millîye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilâf veya ittifakın fevkinde bir şekil, ki federatif veya konfederatif denilen şekillerden birisiyle irtibat sağlayabiliriz . . . Gerçekten bu hudud-u millîmiz dahilinde arzettiğim şartlarla varlığımızı koruyabildiğimiz takdirde başka birşey istemek bendenizce doğru değildir.”¹⁹*

Gene Atatürk, 1 Aralık 1921 tarihli Büyük Millet Meclisi konuşmasında Panislâmizm hakkında şöyle demektedir: “*Efendiler, Panislâ-*

¹⁸ *Nutuk II*, s. 436-37.

¹⁹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt I, Devre 1, İçtima 1, İn'ikat 2, 24.4.1936, s. 2-4.

mizmi ben şöyle anlıyorum: Bizim milletimiz ve onu temsil eden hükümetimiz bittabi dünya yüzünde mevcut bütün dindaşlarımızın mesut ve müreffeh olmasını isteriz. Dindaşlarımızın çeşitli çevrelerde meydana getirmiş oldukları toplumların bağımsız yaşamasını isteriz. Bununla yüksek bir zevk ve saadet duyarız. Bütün İslâm insanlığının, İslâmiyet dünyasının refah ve saadeti kendi refah ve saadetimiz gibi kıymetlidir! Ve bununla çok alâkadarız. Ve bütün onların dahi aynı suretle bizim saadetimizle alâkadar olduklarına şahidiz. Ve bu her gün apaçık görünmektedir. Fakat Efendiler! Bu toplumun büyük bir imparatorluk, maddî bir imparatorluk halinde bir noktadan sevk ve idaresini düşünmek istiyorsak, bu bir hayaldir: İlme, mantığa, fenne muhalif bir şeydir! Efendiler dikkat buyurunuz ve bir tariht hakikat, bir fennî ve ilmî hakikat olarak daima hatırdâ tutunuz ki, bir siyaset varlığın hududunu geçemeyeceği bir kuvvet hedefi vardır ... Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin sabit, müsbet, maddî bir siyaseti vardır: O da efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisininin muayyen hudud-u millîsi dahilinde hayatını ve istiklâlini temin etmeye yöneliktir. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, temsil ettiği millet namına çok mütevazıdır ve hayalden tamamen uzak ve tamamen hakikatperesttir ... Geniş, yüce ve fakat hayalî ve pratik değerden uzak birtakım hissiyatın peşinden koşarak kanun yapmaz ... Bu milleti bugün idam sehvası karşısında bulunduran fiil ve hareketlerin menşei, hayaldir, hissiyattır.”²⁰

Görülüyor ki, Atatürk’ün dış politikası, bugünkü millî sınırlarımız içindeki Türk Devletinin güçlendirilmesi amacına yöneliktir. Bütün Müslümanları veya bütün Türkleri bir araya getirmek gibi gerçekleştirilmesi mümkün olmayan, hayalci ve sonuçta bugünkü öz yurdumuzun geleceğini tehlikeye atabilecek maceracı heveslere kesinlikle karşıdır. Atatürk, Misak-ı Millî ile, yeni Türkiye Devletine kazanılması ve korunması mümkün gerçekçi bir sınır çizmiş, bunun sağlanabilmesi için her türlü fedakârlığı göze almış, bu sınırlar dışında ise hiçbir maceraya atılmamıştır. Osmanlı Devletinin son günlerinde bile birçok devlet yöneticileri arasında Panturanizm veya Panislâmizm fikirlerinin yaygın olduğu hatırlanırsa, Atatürk’ün bu tutumunun ne kadar gerçekçi bir temele dayandığı kolayca anlaşılır.

Atatürk’ün dış politikasındaki gerçekçilik unsuru, sadece gerçekleştirilmesi mümkün bir hedef seçilmiş olmasında değil, bu hedefe

²⁰ SD I, s. 199-200.

ulaştıracak imkânların değerlendirilmesinde de kendini göstermektedir. Atatürk, yukarıda değindiğimiz 24 Nisan 1920 tarihli gizli celse konuşmasında bunu şöyle belirtmektedir: “*Yalnız her ihtimale karşı hayat ve varlığımızı korumak için hariçten kuvvet, bir kuvvet kaynağı aramak lâzım gelirse, yine daima kendi görüşlerimiz baki kalmak şartıyla her kaynaktan istifade etmeyi caiz gördük.*”²¹ Nitekim bu gerçekçi tutum içerisinde Millî Mücadele sırasında Sovyetler Birliği ile yakın dostluk ilişkileri kurularak kendilerinden yardım sağlanmış, ancak dış politika alanındaki bu yakınlığın, Türkiye’nin iç politikasını etkilemesine de hiçbir zaman izin verilmemiştir. Atatürk, 29.5.1920 tarihli bir gizli celse konuşmasında bunu bütün açıklığı ile belirtmişti: “*... Bu noktada iki ciheti birbirinden ayırmak lâzımdır. Biri bolşevik olmak, diğeri bolşeviklik Rusya’sıyla ittifak etmek. Biz Heyet-i İcraiye bolşeviklik Rusya’sıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile iştigale bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi kemal-i ciddiyet ve ehemmiyetle takip edilmektedir.*”²²

Atatürk’ün gerçekçi dış politikası, Millî Mücadele yıllarında ve daha sonra Batı devletlerine karşı izlenen tutumda da kendisini göstermektedir. Atatürk, İtilâf devletlerinin kamu oylarının, Dünya savaşının yorgunluk ve bıkkınlığından sonra Anadolu’da uzun ve kanlı bir mücadeleye girmek istemeyeceğini, İtilâf devletlerinin kendi aralarında Türkiye konusunda anlaşmazlıklar ve menfaat çatışmaları çıkabileceğini, dolayısıyla Yunanistan’ın Türkiye karşısında tek fiilî hasım olarak kalabileceğini, onun gücünün de Türk direnişini kırmaya yetmeyeceğini çok doğru olarak görmüştür. Büyük Millet Meclisinin 29.5.1920 tarihli gizli celsesindeki gensoru görüşlerinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili (Genelkurmay Başkanı) İsmet Bey’in (İnönü), şüphesiz Atatürk’ün de düşüncelerini yansıtan şu tahlilleri, Millî Mücadelenin çılgınca bir kumar değil, son derece akılcı ve gerçekçi bir hesaba dayanan bir hareket olduğunu çok iyi anlatmaktadır. İsmet Bey, Doğuda Ermenilerle Batıda Yunanlıların Türkleri teslimle zorlayacak güçleri olmadığını belirttiikten sonra, sözü İngilizlere ve Fransızlara getirerek şöyle devam etmek-

²¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, Devre 1, İçtima 1, İn’ikat 2, 24-4-1336, s. 4-5.

²² Aynı eser, İn’ikat 21, 29.5.1336, s. 48.

tedir: “İtilâf devletlerinin memleketlerinde daha büyük orduları ve teşkilâtları vardır. Fakat bugün buraya tahsis ettikleri kuvvetlerin azlığı ve bizim aleyhimizdeki projeyi yalnız Ermeni ve Yunan ordularından bekledikleri, kuvvetli sebeplere ve istihbarata müstenittir. Birincisi, Fransız ve İngiliz milletlerine Türk milletinin imhası için maddeten gösterilecek bir menfaat yoktur. Bu proje, istilâ hırsı ile, zorla hüküm sürme hırsı ile zevk alan liderlerin projeleridir. Uzun bir harpten sonra yeniden zevk için, bir milleti diğer millete boğazlatmak suretiyle Fransız ve İngiliz milletinden kan istemek kolay bir şey değildir.”²³ Nitekim Millî Mücadelenin devamı sırasında bu tahminler tümüyle gerçekleşmiş, Fransa ve İtalya Ankara Hükûmeti ile anlaşmayı tercih etmişler, İngiltere Yunanistan’ı desteklemeye devam etmekle beraber, bu desteği Türkiye’ye karşı doğrudan doğruya askerî güç kullanmak noktasına kadar götürmemiştir.

3. Eyleme Yönelik Olma-Pragmatizm

Atatürk’ün siyaset anlayışında somut eylemler, soyut ve teorik fikirlerden daha önde yer almaktadır. Atatürk, hiçbir zaman görüş ve düşüncelerini katı, değişmez bir doktrin halinde dondurmamak istemiştir. Çeşitli alanlardaki siyasetlerini belirlerken, bunların soyut ve katı bir doktrine uygun olup olmadıklarını değil, aklın, bilimin ve toplum ihtiyaçlarının gereklerine uygunluklarını gözönünde bulundurmuştur. Şüphesiz, Atatürkçü düşünce içinde, tam bağımsızlık, millî devlet, millî egemenlik, lâiklik, çağdaş uygarlığa yöneliş gibi birtakım temel değerler, her zaman önemini korumuştur. Daha tâlî denilebilecek bazı kamusal siyaset alanlarında ise, ihtiyaçların değişmesiyle siyasetlerin de değişmesinden kaçınılmamış, dogmatik ve doktriner değil, pragmatik ve esnek davranılmıştır. Nitekim Atatürk, Halk Fırkasının bir programı olmadığı yolundaki eleştirileri *Nutuk*’ta şöyle cevaplandırmıştır:

“Neşrettiğim programı bir siyasî parti için yetersiz, kısa bulanlar oldu. Halk Fırkasının programı yoktur dediler. Gerçekten, umdeler adı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi. Fakat esaslı ve amelî idi. Biz de, uygulanamayacak fikirleri, nazari birtakım teferruatı yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Milletın maddî ve manevî yenileşme ve gelişmeleri yolunda, eylem ve icraata

²³ Aynı eser, İn’ikat 21, 29.5.1336, s. 40.

söz ve nazariyattan önce yer vermeyi tercih ettik. Bununla beraber, 'egemenlik milletindir;' 'Türkiye Büyük Millet Meclisinin dışında hiçbir makam, milletin mukadderatına hâkim olamaz;' 'bütün kanunların düzenlenmesinde, her nevi teşkilâtta, idarenin bütün teferruatında, genel eğitimde, iktisadî işlerde, millî egemenlik esasları dahilinde hareket olunacaktır;' 'saltanatın ilgası hakkındaki karar değişmez kuraldır' gibi bilinmesi gereken mühim noktalar ... umdelerden hariç kalmamıştı." 24

4. Halka Dayanma-Demokratik Ruh

Atatürk, Millî Mücadeleye başladığı günden itibaren, direnişi bir halk hareketi olarak teşkilâtlandırmaya herşeyin üzerinde özen göstermiştir. Millî Mücadelenin ilk aylarında toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleri, 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi, bunun en somut kanıtlarıdır. 1921 Anayasasına göre Büyük Millet Meclisi, milletin tek ve gerçek temsilcisiydi ve yasama ve yürütme kuvvetlerini kendisinde toplamıştı. Meclisin üstünlüğü sadece teoride kalmamış, uygulamada da bu tarihî Meclis, Millî Mücadelenin her safhasında etkinliğini ve ağırlığını duyurmuştur. Savaşın en kritik günlerinde bile Meclis kararları, uzun ve çetin tartışmalardan sonra alınmıştır. Atatürk, her hareketini Meclisin ve onun temsil ettiği Türk Milletinin iradesine dayamakta kararlı olmuştur. Nitekim kendisi, bu konuda şöyle demektedir: "Ben istese idim derhal askeri bir diktatörlük kurar ve memleketi öyle idareye kalkıştırdım. Fakat ben istedim ki, milletim için modern bir devlet kurayım ve onu yaptım." 25

Aynı nitelikte olarak, kendisine ömür boyu Cumhurbaşkanlığı teklifi şayiaları üzerine gazetecilere şunları söylemiştir: "Bana ötedenberi bu ve buna benzer tekliflerde bulunanlar çok olmuştur. Siz ve kamuoyu bilmelisiniz ki, bu yoldaki teklifler hoşuma gitmemiştir ve gitmez. Benim gayem, Türkiye'de, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde millet egemenliğini takviye etmek ve ebedileştirmektir. Dedğiniz gibi bir teklifi benim idealimi cidden rencide eden bir mânada telâkki ederim." 26

Atatürk, millî hareketin nasıl teşkilâtlandırılacağı, liderlikle halk arasında iletişimin nasıl sağlanacağı hakkındaki görüşlerini de, daha Millî Mücadelenin ilk aylarında, Ankara'ya gelişinin ertesi günü şehir ileri gelenlerine şöyle açıklamıştır:

24 Nutuk II, s. 958-59.

25 Kocatürk, a.g.e., s. 220.

26 Aynı eser, s. 220-21.

“Teşkilâtın diğer teferruatına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından yani fertten başlıyoruz. Fertler düşünür olmadıkça, haklarını müdrük bulunmadıkça, kütleler istenilen istikamete, herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevkolunabilirler. Kendini kurtarabilmek için her ferdin mukadderatıyla bizzat alakadar olması lâzımdır. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese elbette sağlam olur. Şüphesiz yok, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade yukardan aşağı olması zarureti vardır. Birincisinin gerçekleşmesi halinde bütün beşeriyet gayesine varmış olurdu. Böyle olmanın pratik ve maddî imkânı henüz bulunmadığından bazı müteşebbisler, milletlere verilmesi gereken yönün çizilmesinde yardımcı oluyorlar. Bu suretle yukardan aşağıya teşkilât kurulabilir. Biz memleketimiz içindeki seyahatlerimizde şüphesiz birinci tarzda başlamış olan millî teşkilâtımızın gerçek kaynağa kadar indiğini ve oradan tekrar yukarıya doğru gerçek teşkilâtlanmanın başladığını kemali şükranla gördük. Bununla beraber olgunlaşma derecesine eriştiğini iddia edemeyiz. Bunun için özellikle aşağıdan yukarıya tekrar bir teşkilâtlanmanın gerçekleşmesi gayesine bilhassa çalışmamız millî ve vatanî bir vazife sayılmalıdır.”²⁷

Atatürk'ten naklettiğimiz bu pasaj, onun siyasal teşkilâtlanma ve kütle-elit ilişkileri hakkındaki görüşlerini çok iyi özetleyen bir belgedir. Görüyoruz ki, Atatürk'ün ideal kabul ettiği model, aşağıdan yukarıya yani halktan seçkinlere doğru oluşan bir siyasal teşkilâttir. Bunun pratik nedenlerle mümkün olmaması halinde, yukarıdan aşağıya doğru inen, fakat gene de halk katılmasına dayanan bir model izlenebilir. Ancak bu siyasal yapının sağlamlığı, her safhada halk katılmasının teşvik edilmesine, aşağıdan yukarıya doğru teşkilâtlanma idealinin gerçekleştirilmesi için sürekli çalışılmasına bağlıdır.

Atatürk Karizmatik bir Lider miydi?

Ünlü Alman sosyoloğu Max Weber'in meşru otorite şekilleri tipolojisi, siyasî liderliğin çeşitli türlerine ışık tutmaktadır. Weber, iktidar olayının temelinde yatan itaatın çok çeşitli saiklerden, meselâ alışkanlıktan, maddî menfaatlerden, duygusal bağlılıklardan, idealist nedenlerden kaynaklanabileceğini belirttiikten sonra, bu saiklerden hiçbirinin istikrarlı bir iktidar ilişkisi doğurmaya yeter olmadığını, bunlara ek olarak iktidarın meşruluğu hakkında bir inancın da var olması gerektiğini ilâve etmektedir. Dolayısıyla her otorite sistemi,

²⁷ SD II, s. 11-12.

kendi meşruluğu hakkında bir inanç yaratmak ve bunu beslemek ister. İşte bu meşruluk iddiasının mahiyetine göre Weber, meşru iktidar (otorite) tiplerini üçe ayırmaktadır: (1) Akılcı-hukukî otorite; (2) geleneksel otorite; (3) karizmatik otorite. Bu üç tip, mevcut somut otorite durumlarını tasvir edecek araçlar olarak değil, onların anlaşılmasına yardım edecek soyutlamalar, diğer bir deyimle “ideal tipler” olarak düşünülmektedir. Gerçekte, belli bir somut otorite durumunda bu tiplerden herhangi birine “saf” şekli ile rastlamanın çok güç olduğu, aksine somut tarihsel durumlarda genellikle her üç tipe ait unsurların bir karışım halinde buldukları elbette kabul edilmelidir.²⁸

Akılcı-hukukî otorite, iktidar mevkilerinde bulunanların bu mevkilere hukuk kurallarına uygun olarak geldikleri ve yaptıkları işlemlerin de gene hukuk kurallarına uygun olduğu inancına dayanır. Diğer bir deyimle itaat, hukuk kurallarına göre kurulmuş kişilik-dışı (gayrı şahsî) bir düzene yöneliktir. İktidar mevkiinde bulunan kişinin şahsî ve şahsî nitelikleri, itaat yükümlülüğü açısından önem taşımaz. Keza, bu kişinin emirleri, ancak onun hukukî otorite alanı içinde kaldığı ve hukuk kurallarına uygun olduğu ölçüde, itaat yükümlülüğü doğurur. Akılcı-hukukî otoritenin en saf örneği, bürokratik iktidardır. Bürokratik iktidarın nitelikleri şöyle sıralanabilir: (a) Bürokratik makamları işgal eden görevliler, kişisel açıdan tamamen hür olup, ancak kişilik-dışı resmî yükümlülükleri ile ilgili alanlarda otoriteye tâbidirler. (b) Bürokratik makamlar arasında, açıkça tanımlanmış bir hiyerarşik ilişki vardır. (c) Her makamın hukukça belirlenmiş belli bir yetki alanı mevcuttur. (d) Bürokratik görevlinin durumu, kendisinin hür iradesiyle oluşmuş akdî bir ilişkiye dayanır ve görevli, her zaman bu görevinden istifa edebilir. (e) Görevliler, teknik yetenekleri nedeniyle seçilirler ve görevin gerektirdiği teknik eğitimden geçmiş olmaları gerekir. Bu yetenek, diploma veya sınav yöntemleriyle yahut her ikisiyle saptanır. Bürokratların görevlendirilmesi, seçime değil, tayine dayanır. (f) Bürokratik görevliler, hizmetleri karşılığı belli bir maaş alırlar ve bu görev onların tek veya başlıca çalışma alanını oluşturur. (g) Bürokratik görev, bir meslek (kariyer) teşkil eder. Bunda, kıdem veya başarı esasına yahut

²⁸ Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, derleyen Talcott Parsons (New York, 1964: The Free Press of Glenco), s. 324-29.

her iki kritere göre belli terfi usûlleri vardır. (h) Bürokratik görevlilerin, yönetimin malları üzerinde hiçbir mülkiyet hakları yoktur. Yönetim ve mülkiyet, birbirinden kesinlikle ayrılmıştır. (i) Görevli, görevini ifa ederken sistemli bir disiplin ve denetime tâbidir.²⁹

Geleneksel otorite, çok eski zamanlardan beri sürüp gelen düzenin ve bu düzen içerisindeki iktidar ilişkilerinin kutsallığı inancına dayanır. Otoriteyi kullanan kişi veya kişiler, geleneksel kurallara göre belirlenir. İtaat yükümlülüğü, geleneksel statüsü nedeniyle iktidar sahibi olan kişinin şahsına yöneliktir. Dolayısıyla bu şahıs, akılcı-hukukî otoritedeki anlamında bir “âmir” (üst) değil, kişisel bir “şef”tir. Yönetim kadrosu da, bürokratik görevlilerden değil, şefin kişisel maiyetinden oluşur. Yönetim kadrosu ile şef arasındaki ilişki, makamdan doğan kişilik-dışı bir yükümlülüğe değil, şefin şahsına karşı duyulan kişisel sadakata dayanır. Geleneksel yöneticinin, otoritesini kullanma tarzı üzerinde geleneksel kurallardan gelen bazı sınırlamalar bulunabilir. Bu kurallar, otoritenin kapsamını ve objelerini belirleyebilir. Sözü geçen kurallara uyulmaması, geleneksel yöneticinin meşruluğunu sarsabilir. Ancak geleneksel otorite tipinde, bu kuralların dışında, geleneklerin tamamen yöneticinin takdirine bıraktığı geniş bir alan da mevcuttur. Bu alanda geleneksel şef, sırf kendi isteklerine ve keyfine göre hareket edebilir, dilediği “lütuf” ve ihsanlarda bulunabilir. Saf geleneksel otorite tipinde, insan zihninin yarattığı kanunlara ve idarî kurallara da yer yoktur. Sadece, geleneklerin belgesi olan “emsaller” belli ölçüde önem taşıyabilir.³⁰

Weber’in üçüncü otorite tipi, bizi burada daha yakından ilgilendiren karizmatik otoritedir. Karizma, belli bir kişiyi, alelâde insanlardan ayıran tabiatüstü, insanüstü veya hiç değilse son derece istisnaî birtakım güçler ve nitelikler anlamında kullanılmaktadır. Sıradan insanların erişemeyeceği bu nitelikler, Tanrı vergisi veya örnek bir kişiliğin sonucu olarak görülür ve bu nedenle toplum, ilgili kişiye lider gözü ile bakar. Karizma durumunda önemli olan, liderin herhangi bir objektif kritere göre söz konusu nitelikleri taşıyıp taşıyamaması değil, taraftarlarının veya takipçilerinin gözünde böyle görülmesidir. Tarihte birçok karizma durumları, karizmatik liderin

²⁹ Aynı eser, s. 333-36.

³⁰ Aynı eser, s. 341-42.

yarattığına inanılan bir “mucize”den kaynaklanmıştır. Karizma, liderle takipçileri arasında olağanüstü yoğun ve duygusal bir kişisel ilişki yaratır. Karizmatik liderin takipçileri, ona itaatı bir “çağrı”, bir “misyon”, bir “manevî ödev” olarak görürler. Karizmatik liderin yönetici kadrosu, ne akılcı-hukukî otoritedeki gibi bürokratik görevlilerden, ne geleneksel otoritedeki gibi kişisel maiyetten veya saray halkından oluşur. Bu kadronun kendisi de, liderin karizmatik niteliğini farketmek ve onun çağrısına cevap vermek anlamında, karizmatik bir karakter taşır. Karizmatik liderin yönetici kadrosu, lidere hiçbir şekilde ekonomik menfaat bağları ile de bağlı değildir. Hattâ bu tür menfaatleri küçümser ve reddeder. Geçimini, ne akılcı-hukukî otorite durumlarındaki gibi belli ve düzenli bir maaştan, ne de geleneksel otoritede olduğu gibi geleneksel şefin lütuf ve ihsanlarından sağlar. Saf karizma durumlarında bu kadro, genellikle, düzensiz bağışlar ve ganimetlerle geçinir. Nihayet, karizmatik otorite, kendisini ne akılcı-hukukî kurallarla, ne geleneksel kurallarla bağlı hisseder. Weber, geçmişi ve geleneği reddetmesi itibarile karizmatik otoriteyi, en büyük bir inkılâpçı güç olarak vasıflandırmaktadır.³¹

Atatürk’ün siyasî liderliğinin belirgin karizmatik nitelikler taşıdığına, yerli ve yabancı yazarlar görüş birliği halindedir.³² Meselâ Rustow’a göre, “Mustafa Kemal’in başarıları, karizmatik liderlik varsayımı ile iyi uyumaktadır. Kişisel teşebbüs gücü, tehlikelerden kılpayı kurtulması, gitgide artan başarılar, halkın desteğinin giderek güçlenmesi, bütün bunlar, kurumları yeniden yaratma ve tüm bir halkın tutumlarına yeni bir şekil verme şansını arttırmaktaydı.”³³ Ayrıca, bazı siyasî kültürlerin, karizmatik liderliğin doğuşuna diğer kültürlerle oranla daha elverişli bir ortam yarattığı; cesaret, kahramanlık, vatanseverlik, otoritarizm gibi bazı değerleri ön plâna çıkararak Türk siyasî kültürünün buna bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.³⁴ Nihayet, bir milletin hayatında bazı dönemler, özellikle ağır kriz dönemleri, karizmatik liderin ortaya çıkışı bakımından daha elverişli olabilir. Gene Rustow’a göre, “karizmanın siyasal

³¹ Aynı eser, s. 358-63.

³² Metin Heper, “Atatürkçülük: Karizmanın Emredici Siyasal Çerçeveye Dönüşümü”, *Prof. Dr. Bülent N. Esen’e Armağan* (Ankara, 1977: A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları), s. 186.

³³ Rustow, “Devlet Kurucusu Olarak Atatürk,” s. 577.

³⁴ Heper, a.g.e., s. 189-91.

tahlili, liderin kişiliği ile değil, onun doldurduğu boşlukla işe başmalıdır. Nasıl ki, fizikte bir boşluk, onu işine alacak bir kabı gerektiriyorsa, siyasal bir boşluk da sadece liderliğin, kurumların veya meşru otoritenin yokluğu değil, aksine bunlara en çok ihtiyaç duyulduğu bir dönemde bu unsurların gereğince işleyememesi anlamına gelir. Dolayısıyla tipik karizmatik durumlar, yerleşik otoritenin âniden çöktüğü veya insan topluluğunun dirliğinin ciddi fakat anlaşılması güç bir tehditle karşı karşıya kaldığı durumlardır. Karizmatik liderlik, bir çeşit kriz liderliğidir.”³⁵ Gerçekten Atatürk, modern Türk tarihinin en bunalımlı dönemlerinden birinde, gerçek bir ölüm-kalım savaşı sırasında ortaya çıkmıştır.

Günümüzün geleneksellikten modernliğe geçiş halindeki birçok toplumlarında karizmatik liderlerin, bu geçişi kolaylaştırıcı bir fonksiyona sahip oldukları ileri sürülmektedir. Karizmatik lider, halkın kendi şahsına yönelen coşkun duygusal bağlılığından güç alarak birtakım geleneksel kalıp ve kuralları daha kolayca kırabilir ve modern bir düzenin yaratılmasında etken olabilir. Diğer bir deyimle karizmatik lider, geleneksel otoritenin iflâsından, akılcı-hukukî otoritenin de henüz kurulamamış olmasından doğan otorite boşluğunu, hiç değilse geçici bir süre için doldurur. Weber’in bu anlamda karizmatik lideri, en büyük bir inkılâpçı güç olarak gördüğüne daha önce değinmiştik. Bu açıdan bakıldığında da, Atatürk’ün siyasî liderliğinin karizmatik liderlik tipine uygun düştüğü söylenebilir. Atatürk’ün gerçekleştirdiği ölçüde geniş kapsamlı değişimler, ancak kendi misyonuna inanmış, uzak geleceği görme yeteneğine (vizyon) sahip, toplumu üzerinde büyük kişisel etki gücü olan karizmatik bir liderin eseri olabilir.

Bütün bunlara rağmen, Atatürk’ün siyasî liderliğinin tamamen karizmatik unsurlara dayanmadığı; Atatürk’ün kendisinin de, iktidarının kişisel karizmatik temeline fazla güven beslemediği veya karizmasını kullanma konusunda pek istekli davranmadığı da bir gerçektir.³⁶ Atatürk, liderliğinin ilk günlerinden itibaren, otoritesini mümkün olduğu ölçüde akılcı-hukukî temellere dayandırmaya özen göstermiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Atatürk, İstanbul hükûmeti ile ilişkilerin kopmasını elden geldiğince geciktir-

³⁵ Rustow, “Devlet Kurucusu Olarak Atatürk,” s. 575.

³⁶ Aynı eser, s. 578.

meye çalışmış; kaçınılmaz kopma gerçekleşikten sonra da, Anadolu'da kurduğu yönetimin yeni ve inkılâpçı yönlerini bir süre gözden saklamayı tercih etmiştir. Atatürk'ün, İstanbul hükûmetince askerî görevine son verildiği anda faaliyetlerine, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin yönetim kurulu (heyet-i faale) başkanı olarak yeni bir hukukî temel bulmuş olması da ilginçtir.³⁷ Şunu da ekleyelim ki, bu Cemiyet, bir ihtilâl cemiyeti değil, Osmanlı kanunlarına göre kurulmuş, tamamen kanunî bir dernekti. Nitekim gene *Nutuk*'ta, Erzurum Kongresince seçilen Heyet-i Temsiliye üyelerinin isim ve hüviyetlerinin "Cemiyetler Kanununa tevfikân ilmühâber itası zımında, Erzurum vilâyeti makamına verilen 24 Ağustos 1919 tarihli beyanname"de gösterildikleri ifade edilmiştir.³⁸

Atatürk'ün liderlik faaliyetlerine dayanak yaptığı bu yeni hukukî temel, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde seçildiği "Heyet-i Temsiliye" başkanlığı ile devam etmiştir. Bu dönemde Atatürk'ün, yazışmalarını "Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal" diye imzalamaya özen gösterdiği dikkati çekmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra bu temel, Meclis Başkanlığı sıfatı ile daha da güçlenmiştir. Atatürk'ün, faaliyetlerinde hukukî temellere dayanma konusunda ne kadar hassas olduğu, hukukî sürekliliği korumaya ne derece özen gösterdiği, Büyük Millet Meclisinin açılışından hemen önceki günlere ilişkin şu sözlerinden de anlaşılacaktır: "*Filhakika İstanbul'da Meclis dâçar-ı tecavüz olup dağulınca meb'usları toplamaya ve bahusus izah ettiğim veçhile bir meclis tesisine tevessül edebilmek için bir an tereddüt ettim. Meclis-i Meb'usan Reisi bulunan Celâlettin Arif Bey'in gelip gelmeyeceğini bittabi bilemiyordum. Gelmesi halinde, onun muvasalatına intizar ve daveti onun vasıtasıyla yaptırmayı düşündüm. Fakat vaziyet pek çok sürat ve isticali âmîr bulunuyordu. Meçhul bir ihtimale intizaren izaa-i vakit etmeyi muvafık-ı ihtiyat bulmadım.*"³⁹

Atatürk, Millî Mücadele günlerinde, karizmatik ve akılcı-hukukî otorite unsurlarına ek olarak, zaman zaman geleneksel otorite sembollerinden de yararlanmayı ihmal etmemiştir. İstanbul hükûmetinin onu ve yakın arkadaşlarını Şeyhülislam fetvasıyla ölümüne

³⁷ *Nutuk I*, s. 84-85.

³⁸ Aynı eser, s. 90-91.

³⁹ Aynı eser, s. 566-67

mahkûm etmesine karşılık, 152 Anadolu müftüsüne işlemin geçersizliğini ilân eden bir karşı fetva hazırlatılması, bunun belirgin bir örneğidir. Başka bir örnek, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışında geleneksel-dinsel sembollerin büyük ölçüde kullanılmış olmasıdır. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzasıyla kolordulara, illere, Müdafaa-i Hukuk merkez kurullarına ve belediye başkanlıklarına gönderilen 21 Nisan 1920 tarihli telgrafa göre,

1 — *Tanrı'nın yardımıyla Nisanın yirmi üçüncü cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.*

2 — *Vatanın bağımsızlığı, yüce Halifelik ve Padişahlık makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak olan bu büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya rastlatmakta o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle birlikte, kutlu Hacı Bayram camisinde cuma namazı kılınarak Kuran'ın ve namazın nurlarından ışıklanılacak ve güç kazanılacaktır. Namazdan sonra, Peygamberimizin kutlu sakalı ve kutsal sancak alınarak Meclisin toplanacağı özel yere gidilecektir. Toplantı yerine girilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu törende, camiden başlayarak, Meclise değin, Kolordu Komutanlığınca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.*

3 — *Bu günün kutsallığını pekiştirmek için bugünden başlayarak il merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye ve Buhari okunmaya başlanacak ve hatimin son bölümleri, uğur için cuma günü namazdan sonra Meclisin toplantı yeri önünde okunup bitirilecektir.*

4 — *Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde, yukarıda belirtildiği gibi şimdiden hatim indirilmeye ve Buhari okunmaya başlanacak; cuma günü ezandan önce minarelerden salâ verilecek; hutbe okunurken Halifemiz ve Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin şanlı adı anıldığı sırada, kendisinin, ülkesinin ve bütün uyruklarının bir an önce kurtulmaları ve mutluluğa ermeleri için ayrıca dua edilecek; cuma namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce Halifelik ve Padişahlığın ve bütün yurt parçalarının kurtarılması amacıyla yapılan millî çalışmaların önemini ve kutsallığını ve her yurttaşın, kendi vekillerinden meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisi'nce verilecek yurt ödevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan dinsel söylevler verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, yurdumuzun ve milletimizin kurtuluşu, esenliği ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dinsel ve yurtsal tören yapıldıktan sonra, Osmanlı ülkesinin her yerinde, hükümet konağına gidilerek, Meclisin açılışından dolayı resmî kutlamalarda bulunulacaktır.*

*Her yerde cuma namazından önce, uygun görülecek şekilde "Mevlit" okunacaktır."*⁴⁰

Görülüyor ki, Atatürk'ün siyasî liderliği, salt karizmatik liderlik unsurlarına değil; karizmatik, akılcı-hukukî ve zaman zaman geleneksel otorite unsurlarının ustaca bir karışımına dayanmaktadır. Buna, daha önce belirttiğimiz gibi, Atatürk'ün halkın teşkilâtlandırılmasına ve siyasî kurumların yaratılmasına verdiği büyük önemi de eklemek gerekir. Belki Atatürk'ü birçok karizmatik liderden ayırdeden en önemli özellik de, onun bu teşkilâtçı ve kurum yaratıcı vasfıdır. Rustow'a göre de, Atatürk'ü zamanının diğer önde gelen kamusal şahsiyetlerinden ayıran en önemli özellik, onun karizmadan en uzak olan özelliği, yani "teşkilatlanma konusundaki daha büyük ve daha yoğun çabasıdır. Onu, kendisini karizmatik bir durum içinde bulmuş bir teşkilât adamı olarak nitelendirmek daha isabetli görünmektedir."⁴¹ Gene Rustow "Kurum Kurucusu Olarak Atatürk" (*Atatürk as an institution-builder*) başlığını verdiği başka bir makalesinde şöyle diyor: "Herşeyden önce Atatürk, organik bakımdan geçmişin mirası üzerine inşa edilen, bugünün ihtiyaçlarına etkin biçimde cevap veren ve belirsiz bir geleceğin tehditlerine karşı halkını koruyan bir dizi kurum yaratmıştır."⁴²

Gerçekten Atatürk, Millî Mücadelenin ilk günlerinden itibaren belki en yoğun çabasını, sağlam ve sürekli bir devlet yapısı kurma hedefine yöneltmiştir: İlk Müdafaa-i Hukuk teşkilâtı, sonra Büyük Millet Meclisi, daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yerini alan Halk Fırkası... O, otoritesini karizmasından veya ordu üzerindeki büyük etkisinden değil, düzenli olarak yapılan seçimlerle beliren millet iradesinden almayı tercih etmiştir. O dönemdeki seçimlerin tek-partili oluşu seçimlerin ilke olarak taşıdığı önemi ortadan kaldırmaz. Önemli olan, Atatürk'ün kendi ölümünden sonra da aksamadan işlemeye devam edebilecek bir siyasî yapı kurmayı başarmış olmasıdır. Nitekim Atatürk'ün ölümünden sonra bir liderlik bunalımı meydana gelmediği gibi, bu siyasî yapı, şartlar izin verdiği anda, pek küçük değişikliklerle çok-partili bir siyasî hayata intibak ettirilebilmiştir.

⁴⁰ Aynı eser, s. 576-77.

⁴¹ Rustow, "Devlet Kurucusu Olarak Atatürk," s. 522-23, 579.

⁴² Rustow, "Atatürk as an Institution-Builder," s. 57.

Atatürk'ün kurduğu siyasî kurumlar arasında en önemli yeri, Türkiye Büyük Millet Meclisi işgal etmektedir. Atatürk, pek çok konuşmasında Büyük Millet Meclisini yüceltmiş, onu "devlet binasının temeli" olarak nitelendirmiştir. Bu anlamda Atatürk, Devleti Türkiye Büyük Millet Meclisi ile özdeştirmiştir, demek yanlış olmaz.⁴³ Atatürk'ün şu sözleri çok dikkate değer: "*Memleketin mukadderatında yegâne salâhiyet ve kudret sahibi olan Büyük Millet Meclisi, bu memleketin düzeni için, iç ve dış emniyet ve masuniyeti için en büyük teminattır. Büyük millî derter şimdiye kadar ancak Büyük Millet Meclisinde şifa buldu. Gelecekte de yalnız orada kesin tedbirlerini bulabilecektir. Türk milletinin sevgi ve bağlılığı daima Büyük Millet Meclisine yöneldi ve daima oraya yönelecektir.*"⁴⁴

Atatürk, yarattığı siyasî kurumların sürekliliğine olan inancını da, son günlerindeki şu sözleriyle belirtmiştir: "*Şayet ölecek olursam, memleketeye ait söyleyecek hiç bir şeyim yoktur. Zira mevcut Cumhuriyet kanunları bu işleri temine kâfidir.*"⁴⁵ Gerçekten de böyle olmuş, onun yarattığı siyasî kurumlar, büyük liderin ölümünden sonra da istikrar içinde işlemeye devam etmiştir.

Aslında, karizmatik liderliğin mahiyeti, kurumlaşmaya pek elverişli değildir. Tarihte pek az karizmatik lider, otoritesini kurumlaştırmada başarılı olabilmıştır. Bu sebeple, karizmatik liderlerin ölümünden sonra genellikle tehlikeli iktidar boşlukları ve iktidar kavgaları görülmüştür. Rustow, çağdaş Üçüncü Dünya liderlerini bu açıdan karşılaştırarak şunları söylemektedir: "Arkalarında kendilerini destekleyecek büyük bir teşkilât bulunmayan ve ellerindeki ufak çapta teşkilâtlardan da sıkıntı duyan Sukarno ve Nkrumah gibi liderlerle, yaygın bir teşkilâti devralmış veya onu yaratabilmiş olan Atatürk ve Nehru gibi liderler arasında önemli bir fark vardır. İkinci modelin çok daha istikrarlı olduğu açıktır. Ancak bu modelde, Weber'in düşündüğü gibi önce karizma, sonra da bunun rutinleşmesi (tekdüzeleşmesi) tarzında açık bir sıra gözlemlenmemektedir. Nehru ve Atatürk, şöhretlerinin en çok karizmatik nitelik taşıdığı dönemlerde bile, teşkilâtlarını geliştirmeye çalışıyorlardı. Bu örneklerde rutinleşme,

⁴³ Metin Heper, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk* (İstanbul, 1983; Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları), s. 236-37.

⁴⁴ *SD I*, s. 366.

⁴⁵ Kocatürk, a.g.e., s. 235.

karizmanın ortaya çıkması ile aynı anda, hattâ ondan önce başlamıştı.”⁴⁶

Bu alıntıda değinilen “karizmanın rutinleşmesi” (*routinization of charisma*) Weber’in ortaya attığı ve ayrıntılı olarak tahlil ettiği bir kavramdır. Weber, karizma kavramının, günlük rutin işlere yabancı olduğunu, bu anlamda karizma ile rutinleşmenin birbiriyle çeliştiğini kabul etmektedir. Ancak karizma, salt kişisel niteliği itibarıyla, istikrarlı bir otorite ilişkisi meydana getiremez. Eğer tamamen geçici bir olgu olarak kalmayacaksa, karizmanın köklü bir değişim geçirmesi zorunludur. Aslında, karizmatik otoritenin saf şeklinin, ancak bu tür otoritenin doğuş süreci sırasında var olabileceği söylenebilir. Bu otoritenin istikrar kazanması, onun ya gelenekselleşmesi veya rasyonelleşmesi, ya da her iki tür değişime birden uğramasıyla mümkündür. Söz konusu dönüşümün temelinde yatan saik, karizmatik liderin yarattığı ilişkinin devamında, gerek liderin yönetici kadrosunun gerek taraftarlar ve takipçiler kütesinin maddî ve manevî menfaatlerinin bulunmasıdır. Karizmanın rutinleşmesi, özellikle karizmatik liderin ölümü ve halefiyet probleminin ortaya çıkması ile birlikte söz konusu olmaktadır.⁴⁷

Atatürk’ün siyasî liderliğinin tahlilinde, karizmanın rutinleşmesi kavramının çok yararlı olduğunu sanmıyoruz. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Atatürk’ün siyasî liderliği saf bir karizmatik otorite tipine değil, karizmatik otorite ile diğer otorite tiplerine ait unsurların karışımına dayanmaktadır. Bu karışım içinde teşkilat, kurumlar ve akılcı-hukukî otorite kalıpları, başlangıçtan itibaren büyük önem taşımıştır. Rustow’un çok yerinde olarak belirttiği gibi, Atatürk örneğinde rutinleşme, karizmadan daha doğrusu karizmatik liderin ölümünden sonra değil, karizmanın ortaya çıkmasıyla birlikte başlamıştır. Bu anlamda, Atatürk’ün kurmuş olduğu siyasî yapıların istikrarını, karizmanın rutinleşmesi kavramı ile değil, bu yapıların başlangıçtan beri taşıdıkları güçlü akılcı-hukukî otorite unsurları ve Atatürk’ün bu unsurları Türk toplumuna benimsetmekteki başarısı ile açıklamak daha doğru olur.

⁴⁶ Rustow, “Devlet Kurucusu Olarak Atatürk,” s. 579.

⁴⁷ Weber, a.g.e., s. 363-73.